

Розділ 4. Естетична свідомість і естетична діяльність

§ 1. Діалектика естетичної свідомості та естетичної діяльності

§ 2. Естетична свідомість

§ 3. Структура естетичної свідомості

§ 4. Естетична діяльність

§ 5. Естетична і художня діяльність

1. Діалектика естетичної свідомості та естетичної діяльності

Складний процес естетичного освоєння світу людиною визначається перш за все рівнем розвиненості естетичної свідомості й естетичної діяльності. Тому аналіз сутності естетичної свідомості й естетичної діяльності, їхньої структури є одним із завдань естетичного знання. До складу категорій, що розробляються естетикою, входять і категорії «естетична свідомість», «естетична діяльність», а також категорії, якими визначають їх структурні елементи.

Естетична свідомість і естетична діяльність не можуть існувати ізольовано, вони, як це переконливо доказано філософською наукою, діалектично пов'язані між собою. Так, у формуванні свідомості визначальну роль відіграє й відіграла діяльність соціальної людини. Водночас свідомість є основою людської діяльності, а безсвідомою діяльністю так само неможлива, як неможлива бездіяльна свідомість.

Дослідження проблем естетичної свідомості й естетичної діяльності набули великого значення з кінця XVIII ст., коли естетика отримала статус самостійної філософської науки, а також у XIX, XX ст., коли предмет цієї науки був значно розширений. Було доведено, що в процесі соціально-історичної практики зароджуються і розвиваються почуття, інтереси, уявлення, потреби людей. У первісному суспільстві, для якого був характерний синкретизм, форми діяльності та свідомості були неподільними. Але вже тоді, як зазначав Г. В. Плеханов, у процесі трудової діяльності спочатку стихійно, а потім все більш усвідомлено людина починала створювати те, що свідчило про виникнення та поступовий розвиток здатності до перетворення світу за законами краси, формування естетичних почуттів, смаків, а в подальшому — ідеалів. Первісна людина відчувала задоволення, насолоду від сприйняття тих предметів, які, за її уявленням, були досконалими. Виробнича діяльність зумовила формування у людини здатності не просто бачити предмети й явища, а при їхньому сприйнятті вирізняти досконалі й недосконалі, красиві й некрасиві, сприяла утвердженню здатності відчувати красу. Поступово

формувався потреба створення і сприйняття досконалого, такого, що викликає насолоду. Ця потреба спрямовувала людину на свідоме виготовлення того, що приносить духовне задоволення.

Нові знаряддя праці, нові різноманітні види практичної діяльності, втрата синкретизму як головної ознаки первісної культури спричинили збагачення естетичних почуттів, потреб і інтересів, естетичної свідомості в цілому.

Саме естетична свідомість фіксує загальний спосіб здійснення естетичної діяльності в суспільстві, втілює його характер та особливості у вигляді естетичних почуттів, смаків, поглядів і т. д. Більш того, естетична свідомість забезпечує зв'язок людей з усією системою суспільного життя. Вона обумовлює загальний процес естетичної діяльності, визначає її межі, спрямованість, інтенсивність. Завдяки естетичній свідомості осмислюються результати естетичної діяльності, їх відповідність суспільним та індивідуальним цілям. На цьому фундаменті здійснюється остаточне формування естетичної свідомості як цілісної системи, оформлення в її складі естетичної теорії. Як відносно завершена система, яка об'єднує естетичні потреби, почуття, смаки, образні моделі, теорії тощо, естетична свідомість за своїм змістом не тільки відповідає естетичній діяльності, а й включає до свого складу уявлення про можливу естетичну діяльність. Тому естетична свідомість є конкретним способом естетичного бачення минулого, сучасного і майбутнього.

На підставі цього питання розробки категорій «естетична діяльність», «естетична свідомість», дослідження того, що визначається цими категоріями, має велике значення.

§ 2. Естетична свідомість

Категорія «естетична свідомість» розробляється в естетиці на базі категорії філософії «свідомість». Пригадаємо, що у філософії категорією «свідомість» визначається така властивість людини, завдяки якій здійснюється доцільна діяльність, створюється суб'єктивний образ об'єктивного світу, формується особливий, предметно зумовлений спосіб орієнтації у світі. Свідомість є суспільно-історичним продуктом, вона виникає разом з людським суспільством у процесі становлення та розвитку трудової діяльності і мови, формується тільки в соціальному середовищі, процесі постійного спілкування індивідів.

Естетична свідомість — категорія естетики, якою визначається умовно виокремлена сфера свідомості, яка базується на емоційно-почуттєвому, духовно-ціннісному ставленні людини до світу. Естетична свідомість як вища форма осягнення дійсності властива тільки суспільній людині. Вона забезпечує регуляцію специфічного виду цілеспрямованої людської діяльності — естетичної діяльності. Естетична свідомість сповнена внутрішньої активності, вона детермінує власний розвиток, зумовлює перетворення своїх складових. Її характеризує соціально-практична спрямованість, яка відбивається в розмаїтті своїх проявів.

Звичайно, відзначені особливості естетичної свідомості не існують виокремлено, у реальному житті вони взаємопов'язані, взаємообумовлені, утворюють динамічну цілісність.

Естетична свідомість формується і виявляється на двох рівнях: побутовому (повсякденному) і теоретичному. На побутовому рівні естетична свідомість пов'язана з повсякденною діяльністю, з узагальненням емпіричного досвіду, з різноманітними видами практичної діяльності. Теоретичний рівень естетичної свідомості невід'ємний від загальнотеоретичних, філософських уявлень про світ, людину, суспільство і природу, від засвоєння всього багатства наукових знань, накопичених людством. Слід зазначити,

що межу між цими двома рівнями естетичної свідомості навіть в абстракції провести дуже важко, тому що вони існують в органічній єдності, взаємообумовленості, взаємодоповненості.

Носіями естетичної свідомості виступають: індивід, група людей, нація, народ, суспільство. На ґрунті естетичної практики формується і змінюється естетичне ставлення і окремої людини, і певної групи людей, і суспільства в цілому до дійсності. Свідомість особистості формується не лише завдяки надбанню індивідуального життєвого досвіду, а й завдяки засвоєнню суспільно-історичної скарбниці, багатства результатів естетичної практики сучасників і доробку минулих поколінь. Завдяки цьому індивід об'єднує в собі всі форми людського буття і світовідчуття, тому його відрізняє здатність мислити загальнолюдським способом, хоча він мислить про обставини свого унікального життя.

Водночас у будь-якому суспільстві існують різноманітні типи колективної естетичної свідомості, виокремлення яких визначають різні критерії, починаючи від соціально-класових і закінчуючи віковими або статевими. Також кожне суспільство має власну цілісну систему естетичної свідомості, якою визначаються провідні орієнтири й настанови, покладені в основу всіх видів людської життєдіяльності певної історико-культурної доби. Ця система може бути диференційована на певні типи, серед яких є і домінуючі, і підпорядковані, і залишкові, індивідуальні і колективні, й інші, але яка не є простою арифметичною сумою цих складових, а об'єднує їх на основі єдності естетичного освоєння дійсності.

Значну роль у формуванні естетичної свідомості відіграє ідеологія — система ідей, поглядів, у котрих усвідомлено, узагальнено й оцінено ставлення людей до дійсності. Ідеологія розробляється на рівні теоретичної свідомості, характеризується відносною самостійністю, активно впливає на формування світоглядних позицій у суспільстві. Завдяки ідеології забезпечуються утвердження і панування в суспільстві певних естетичних настанов і позицій.

Звернення до наукової літератури, присвяченої проблемам структури естетичної свідомості, дає можливість стверджувати, що це питання досліджене недостатньо, а у зв'язку з цим недостатньо розроблена й система категорій, якими визначаються складові естетичної свідомості. Основними, найбільш значущими компонентами естетичної свідомості вважаються: естетичні почуття, смаки, ідеали[1].

§ 3. Структура естетичної свідомості

Естетичні почуття

Естетичні почуття — категорія, якою визначають суб'єктивну емоційну реакцію людини (групи людей, суспільства) на явища при-родної і соціальної реальності, а також викликані нею переживання, ґрунтом яких є уявлення про гармонію, міру, красу, досконалість.

Естетичні почуття спираються на такі складові естетичної свідомості, як естетичні емоції та естетичні переживання. Естетичні емоції є мимовільною реакцією, своєрідним відгуком на явища дійсності. Для них характерна нестійкість, швидкоплинність, мінливість, їх відрізняє суб'єктивне забарвлення і прояв ставлення до нав-колишнього світу у вигляді задоволення або незадоволення. Естетичні переживання, у свою чергу, пов'язані з відображенням значущості, а також змісту того, з чим зустрічається людина: соціальними явищами, природою, іншими людьми, різними ситуаціями. При цьому позитивні емоції та переживання сприяють прагненню людей до спілкування і

збереження того, що їх викликає, а негативні — викликають бажання запобігти відносинам із подібними явищами.

Естетичні емоції і переживання інтегруються в естетичні почуття, які існують поза задоволенням суто фізіологічних або утилітарних потреб і пов'язані з некорисливою насолодою від існуючого навколо людини.

Відсутність або нерозвиненість естетичного почуття призводить до втрати людського в людині, до обмеження рівня її соціалізації. По-чуттям притаманні предметний зміст, постійність, значна незалежність від наявної ситуації. Естетичні почуття виступають підвалиною естетичної свідомості. Як правило, їхнє формування здійснюється на по-бутовому рівні, на фундаменті конкретної людської діяльності. Формування естетичних почуттів разом із тим здійснюється соціальними інститутами, які безпосередньо або опосередковано забезпечують вплив на почуттєвий світ людини. Ці почуття обумовлені всім попереднім досвідом людства, пов'язані із суспільною необхідністю, визначаються сутністю певного суспільства. Естетичні почуття окремої людини втілюють у собі загальнолюдський досвід почуттєвого ставлення до світу і залежать від рівня її особистісного розвитку. Тому ускладнення ціннісних орієнтацій у суспільстві, збільшення кількості субкультур сприяє наявності розмаїття типів естетичних почуттів. Провідну роль у вдосконаленні світу естетичних почуттів відіграє мистецтво, твори якого концентрують у собі все багатство естетичних почуттів, дозволяють людині досягнути його й зробити власним багатством. Надзвичайне значення для розвитку естетичних почуттів належить спілкуванню людини з природою, яка насичена гармонією, красою й досконалістю. Природа збагачує почуттєвий світ і окремої людини, і людства в цілому.

Відмінність естетичного почуття від інших різноманітних почуттів і емоцій, які відчуває людина, полягає в тому, що воно не дано людині від народження, не успадковується фізіологічно разом з анатомією органів мислення і сприйняття. Естетичне почуття пов'язане з тими біологічними і генетичними початками, які характеризують будь-яку людину, але формується в ній завдяки соціальному оточенню і входженню в культурний контекст. Естетичне почуття є продуктом розпредметнення того світу культури, в якому живе людина. Іншими словами, естетичне почуття обумовлене уродженими передумовами, суб'єктивне, але, головне, соціально обумовлене, розвивається завдяки вихованню (за думкою науковців, як цілеспрямованому, так і непередбаченому). Людина сприймає створене людством саме завдяки різноманітним видам діяльності, в умовах певної соціальної практики, за-своюючи соціальний досвід, втілений у культурі, її цінностях. Ду-ховний зв'язок людини з навколишнім світом і виявляється в естетичному почутті.

Ми можемо говорити про наявність спільності естетичного почуття людей, що обумовлено загальним почуттєвим надбанням людства. Також можемо говорити про певну систему цих почуттів, яка об'єднує почуттєву атмосферу певної епохи, конкретного суспільства, про почуттєвий досвід окремої групи людей, народу і нації й безпосередньо про світ естетичних почуттів особистості. Природно, ступінь розвиненості естетичних почуттів у цій системі не є тотожним, як не є однаковим почуттєве ставлення до світу кожного з носіїв естетичної свідомості. На підставі цього можна говорити про «калейдоскоп» естетичних почуттів як на індивідуальному рівні, так і на рівні будь-якої епохи або спільноти.

Естетичні почуття характеризуються такими особливостями:

- завжди мають оціночно-вибірковий характер, тобто пов'язані зі здатністю людини виявляти в навколишньому світі те, від чого вона отримує духовну насолоду або духовний дискомфорт;
- відрізняються амбівалентністю — подвійністю, що відбиває можливість існування протилежного ставлення (задоволення чи незадоволення) до одного й того ж об'єкта;
- у них завжди переважає позитивне начало, позитивна емоція, що обумовлено тими обставинами, що негативні емоції руйнують естетичне почуття (однак потрібно відзначити, що реалії ХХ — початку ХХІ ст. певним чином цю відмінність спростовують);
- вони предметно-ситуативні, спрямовані на певний предмет;
- можуть переходити в план уяви, сприяють її розвитку, а уява, у свою чергу, може викликати естетичні почуття;
- мають різний рівень усвідомлення: можуть бути і безсвідомими, і рефлектуючими, які стають фундаментом розгорненого судження;

- базуються на власній домінанті розвитку, починаючи з попередньої емоції;
- виходять за межі задоволення утилітарних потреб і пов'язані з безкорисним ставленням до дійсності.

В естетиці поширена думка, що естетичні почуття мають кульмінацію і її досягнення виявляє себе в катарсисі — переживанні, що очищує душу людини.

Естетичні почуття як одна зі складових естетичної свідомості, а точніше, як її підвалина, впливають на будь-який вид людської діяльності, скеровуючи її на зміну навколишньої дійсності за законами краси. Вони органічно пов'язані з ще однією складовою естетичної свідомості — естетичним смаком.

Естетичний смак

Дослідження сутності естетичного смаку та його особливостей по-требували розробки в естетиці категорії «естетичний смак». Предметом аналізу естетичний смак став у XVII ст. У той час про смак одним із перших почав говорити іспанський мислитель Б. Грасіан-і-Моралес. Інтерес до проблем смаку був притаманний французьким просвітителю і теоретикам класицизму Н. Буало, Ш. Л. Монтеск'є, Вольтеру та ін., англійцям А. Е. К. Шефтсбері, Ф. Хатченсону, Д. Юму тощо. Центральне місце питання естетичного смаку посідало в естетиці І. Канта, який досліджував діалектику смаку, його суперечності й антиномії. Саме від І. Канта пішла традиція розробки категорії «естетичний смак». Сьогодні в більшості наукових праць у галузі естетики категорію «естетичний смак» визначають людську здатність диференційовано сприймати та оцінювати навколишній світ відповідно до уявлень культурно-історичної доби про духовні цінності.

Завдяки естетичному смаку людина і людство віддають перевагу одним цінностям над іншими, опановують одні цінності та відмовляються від інших, будують навколишній світ на основі тих начал, які для них є привабливими, оцінюються ними як прекрасні. З огляду на естетичний смак обирають природне і соціальне середовище для спілкування й оточення, перетворюють навколишній світ, створюють власний внутрішній світ і зовнішній вигляд. Кожне покоління на шляху його духовного розвитку успадковує

систему певних естетичних смаків і для себе вирішує, чи керуватися ними в подальшому, використувати і вдосконалювати їх, чи відмовлятися від них та прагнути їх подолати, формуючи нові смаки. У цілому естетичний смак виявляється в системі естетичних симпатій і переваг, а також антипатій, конкретизує і розкриває естетичні потреби та почуття.

Проблема естетичного смаку нерозв'язана й до сьогодні. Це обумовлено актуальністю думки щодо суб'єктивності естетичних смаків і неможливості визначення істинних або хибних естетичних цінностей. Ще І. Кант ставив перед собою завдання логічно поєднати заперечення об'єктивності естетичних оцінок і розробку критерію смаку, хоча й необ'єктивного, але загальнозначущого. Він наголошував на тому, що смак — це «спроможність естетичної здатності судження робити загальнозначущий вибір». Також філософ зазначав, що естетичний смак базується на внутрішніх суперечностях, підкреслював, що він водночас є суспільним та індивідуальним. Неможливо, як говорив І. Кант, визначити певний об'єктивний принцип смаку, яким судження смаку могли б керуватися і на основі якого вони могли б бути досліджені і доведені. Адже тоді не було б ніякого судження смаку. Водночас вчений зауважував, що естетична здатність судження, на відміну від інтелектуальної, скоріше може називатися загальною для всіх почуттів. Іншими словами, судження естетичного смаку індивідуальне і суб'єктивне, воно є глибинною особливістю індивіда, його власною цінністю. Але смак не є природженою здатністю, він формується під впливом багатьох соціальних чинників. Суб'єктивність судження смаків не виключає наявності у них певного спільного начала, на підставі якого виникає можливість їх обговорювати та порівнювати.

Естетичний смак базується на інтуїції, яка передре раціональному естетичному судженню. Інакше кажучи, естетичний смак має певною мірою інтуїтивну природу. Він позбавлений будь-яких утилітарних начал. Водночас існує об'єкт естетичного ставлення, тобто об'єкт естетичного смаку, а в ньому — естетично-ціннісні якості. На підставі цього естетичний смак поєднує суб'єктивне й об'єктивне начала, у ньому відтворені як якості об'єкта сприйняття, так і якості того, хто його сприймає. У такому випадку смак об'єднує в собі не тільки інтуїтивне, а й раціональне, тому що опанування людиною культури здійснюється на основі органічного зв'язку між свідомим, зокрема інтелектуальним, і безсвідомим, зокрема психічним, началами.

Естетичний смак може виявлятися як на рівні окремої людини, так і на рівні певної групи людей, суспільства взагалі.

Таким чином, можна зробити висновок, що естетичний смак:

- складова естетичної свідомості, яка є мінливою, залежною від соціальних умов і типу культури;
- має суспільно-індивідуальний характер;
- суб'єктивна оцінка, у якій інтуїтивне, емоційне начало передре раціональному естетичному судженню;
- має суб'єктивний характер, який не виключає його відповідності об'єктивній естетичній цінності;
- не обмежується тільки оцінкою естетичної цінності, а виявляєть-ся також в її привласненні або запереченні.

Визначені особливості естетичного смаку дозволяють говорити про те, що він формується в суспільстві в процесі навчання й виховання. Як правило, цей процес триває протягом всього життєвого шляху людини. Однак основні особливості естетичного смаку затверджуються у 13-20- річному віці. Значну роль у цьому процесі відіграє самоосвіта і само-виховання.

У сучасній естетиці існує твердження про те, що індивідуальний естетичний смак можна охарактеризувати в якісному і кількісному відношенні. Якісна характеристика передбачає розмову про гарний і поганий естетичний смак. Щодо гарного смаку, то з ним пов'язують здатність людини отримувати насолоду від дійсно прекрасного (уже визначеного як таке естетичним досвідом людства) і емоційно нехтувати потворним, потребу в красі, її сприйнятті і створенні. Поганим вважають естетичний смак у тому випадку, коли з'являється байдужість до прекрасного або навіть милування потворним. У свою чергу, кількісна характеристика естетичного смаку пов'язана з рівнем його розвитуку, з його широтою. Якщо естетичний смак розвинений, людина здатна бачити багатство естетичних цінностей навколо себе, осягати їх в їхньому розмаїтті. Навпаки, нерозвинений естетичний смак свідчить про те, що людина обмежується спілкуванням із вузьким колом естетичних цінностей. Разом із тим естетики відзначають, що, як

правило, розвинений естетичний смак є добрим смаком. Нерозвинений смак також може бути добрим, але «завдяки» нерозвиненості не дозволяє людині вільно орієнтуватися у світі естетичних цінностей. Якісні і кількісні характеристики естетичного смаку не залишаються незмінними, вони залежать від рівня культури людини, від умов, що забезпечують його формування.

Одним із проявів естетичного смаку є художній смак. Він формується і розвивається на основі естетичного смаку, обумовлений ним та водночас обумовлює його. Фундаментом художнього смаку є мистецтво. Цей смак виявляється в здатності людини адекватно духовним цінностям і художнім ідеалам сприймати й оцінювати мистецькі твори. У ньому дуже яскраво відбиваються індивідуальне суб'єктивне начало, а також перевага інтуїтивного, емоційного. Це обумовлює те, що оцінки творів мистецтва завжди були та залишаються суперечливими, дискусійними, а один і той самий твір може отримати різні, навіть протилежні оцінки. Художній досвід людства кінець кінцем визначає ті художні твори, які є безсумнівними зразками, але для цього потрібен тривалий час. Художні вподобання, як й естетичні, не є незмінними, визначаються не тільки певною культурною парадигмою, але й рівнем загальної і художньої культури кожної людини.

Розмова про естетичний і художній смак буде неповною, якщо не торкнутися питання моди. Мода визначається як нетривале панування певного смаку в певній галузі життя, має переважно зовнішню форму виявлення. Вона характеризується мінливістю, релятивізмом, нав'язуванням, спирається на такі начала, як наслідування, навіювання, масове психічне «зараження». Мода може підкреслювати особливості індивіда, а може й, навпаки, деформувати і нівелювати їх. Естетичний смак дозволяє людині відмовитися від сліпого дотримання моди та обирати в ній такі начала, які дають можливість виявити її власне духовне багатство, удосконалити свій духовний світ.

Естетична свідомість пов'язана не тільки з естетичним смаком, але й з уявленням про те, якою має бути естетична цінність, — з естетичним ідеалом.

Естетичний ідеал Категорією «естетичний ідеал» визначають образ належної, бажаної естетичної цінності. Це високий зразок, висока мета і водночас досконалість, яка виходить за межі реального. Розробка проблем ідеалу бере початок у німецькій класичній філософії. Поняття ідеалу ввів у філософію І. Кант. Він стверджував, що у свідомості ідеал є прообразом усіх речей. Останні як недосконалі копії запозичують із нього матеріал для своєї можливості. Більш або менш наближуючись до ідеалу, ці речі є завжди далекими від того, щоб бути порівнянними з ним. Філософ підкреслював, що ідеал має нормативний характер, тому що виступає також і як зразок вчинків.

I. Кант наголошував, що в кожному випадку ідеал повинен бути не тільки загальним, а й індивідуальним. Він наполягав на його невід'ємному зв'язку з конкретно-почуттєвою формою вираження, а також на перебуванні поміж естетичним смаком та естетичними по-глядами, що відбиваються в абстрактних поняттях. Крім того, згідно з думкою I. Канта, ідеал є принципово недосяжним, він є тільки ідеєю регулятивного порядку. Ідеал, скоріш за все, вказує напрям до мети, аніж створює образ самої мети. Тому він керує діями людини. При цьому він виступає не як виразний образ результату дій, а як почуття їх вірної спрямованості. Тільки в мистецтві, на його погляд, ідеал може і повинен бути реалізованим — у формі прекрасного. Настанови вченого набули розвитку у вченнях I. Ф. Шиллера, I. Г. Фіхте, Ф. В. Шеллін-га та ін.

Г. В. Ф. Гегель зробив поняття «ідеал» однією з головних категорій естетики. Він розумів ідеал як момент дійсності, образ людського духу. На його думку, ідеал постійно розвивається та відбиває образ конкретної мети діяльності людства на певному етапі його розвитку. У зв'язку з тим, що Г. В. Ф. Гегель визначав мистецтво як одну з форм пізнання абсолют-ної ідеї, він бачив у ньому сферу виявлення естетичного ідеалу.

На основі досліджень сутності феномену естетичного ідеалу можна визначити його головні особливості:

- виникає у свідомості, реалізується в діяльності;

- об'єднує раціональне, логічне і емоційно-почуттєве, надаючи останньому провідної ролі;

- має подвійний характер, поєднуючи дійсне й потенційне, реаль-не і бажане, потрібне людству;

- «виростає» із реальної дійсності, відбиває суспільні потреби;

- базується на узагальнено-перспективному баченні дійсності, ви-переджаючи її;
- має конкретно-чуттєву форму виявлення, є зразком естетичної досконалості, пов'язаний із соціальним ідеалом;
- забезпечує духовне перетворення дійсності за законами цілісності і гармонізації.

Естетичний ідеал набуває якості краси, коли пов'язаний із красою людської душі, величчю народного духу, які творять цей ідеал.

Естетичний ідеал може мати загальнолюдський характер і водночас відтворювати в собі особливості соціальної ієрархії. Його носієм і створювачем виступає як людство, суспільство, народ, група людей, так і окрема особистість. У ньому визначається перспектива вдосконалення суспільства і його соціальних груп, окремої людини. Естетичний ідеал органічно пов'язаний із суспільним ідеалом та ідеалом моральним, він має історично обумовлений характер.

Таким чином, можна стверджувати, що естетичний ідеал є тією мобілізуючою силою, яка спрямовує людину і людство на власне вдосконалення і вдосконалення навколишнього світу за законами краси, на перетворення естетичних орієнтирів у норми і подальше їх вдосконалення. Інколи естетичний ідеал буває таким, що звернений у минуле. Але в будь-якому разі він передбачає зміни в майбутньому, спрямований на майбутнє. Реалізувати його повністю не видається можливим. Адже в суспільстві та в людині завжди народжуються нові суперечності, які зумовлюють формування нового ідеалу, пошук його, знаходження шляхів творчого впровадження в життя.

Найбільш повно та адекватно естетичний ідеал втілюється в мистецтві, розкриваючись у художніх образах, у структурі художніх творів і т. д. Для мистецтва наявність естетичного ідеалу важлива як з точки зору його естетичної значущості, так і з точки зору його практичного орієнтира у творчості. Для художника він виконує роль регулятора, критерія оцінки, цільової настанови. Ідеал, на який спирається митець, є соціально детермінованим і водночас індивідуальним, своєрідним. Цей ідеал акумулює конкретно-історичні прагнення та розробляється в процесі художніх індивідуально-творчих пошуків.

Певний рівень естетичної свідомості пов'язаний із розвитком таких його компонентів, як естетичні погляди і теорії. Формування естетичних поглядів і теорій здійснюється на основі дослідження й аналізу навколишньої дійсності, на емпіричному та теоретичному рівнях. Завдяки наявності в естетичній свідомості естетичних поглядів і теорій виникла естетика як специфічна філософська дисципліна, а також науки, які розвивалися на її методологічному фундаменті: мистецтвознавство, історія мистецтва тощо.

§ 4. Естетична діяльність

Як відомо, умовою існування людського суспільства і людини є діяльність — специфічна людська форма активного ставлення до навколишнього світу, зміст якої — його доцільна зміна і перетворення. Тому діяльність людини передбачає певне протиставлення суб'єкта та об'єкта, є тим цілим, що об'єднує мету, предмет прикладання, засіб реалізації мети і результат. Перші розробки щодо проблем діяльності здійснювалися Арістотелем, але більш активно проблема діяльності почала досліджуватися в класичній німецькій філософії, у філософських працях І. Канта, І. Г. Фіхте, Г. В. Ф. Гегеля та ін. Осмислення сутності діяльності обумовило потребу в

дослідженні як її цілісності, так і її внутрішньої побудови. Результатом реалізації цього завдання стала розробка структури діяльності. На сьогодні використовують різноманітні критерії класифікації людської діяльності. Це свідчить про її розмаїтість, багатоплановість, багатство структурних складових.

У системі розмаїття видів людської діяльності виокремлюють і такий її вид, як естетична діяльність.

Категорією «естетична діяльність» визначають специфічний вид духовно-практичної діяльності, спрямованої на перетворення світу (природного і соціального) і самої людини згідно з уявленням про гармонію, міру, досконалість та красу. Суб'єктом цієї діяльності є людство в цілому, соціальні групи, нації, народи, а також окремі індивіди. Об'єкт естетичної діяльності — весь навколишній світ, сама людина і все людство. Головна мета цього різновиду людської діяльності — забезпечення впровадження в життя естетичного ідеалу, головний зміст — перетворення дійсності за законами краси, які визначаються законами гармонії, ритму, симетрії, пропорції, цілісності та ін. Результат естетичної діяльності з'являється в оновленій природі, удосконаленому суспільстві і людині.

Фундаментом естетичної діяльності є свідомо визначена мета, яка постає на основі людських емоцій, почуттів, ідеалів, цінностей. Завдяки діяльності, зокрема естетичній, людина «вбудовується» в навколишній світ, який, у свою чергу, впливає на неї, змінює її внутрішній світ, її здібності. Актуалізація в естетичній діяльності естетичних потреб, почуттів, смаків, ідеалів, поглядів людини, соціальних груп, націй і народів, суспільства свідчить про її соціальну природу, говорить про її залежність від соціальних умов життя, від ментальності людей. Починаючи життя, людина зустрічається з певною системою естетичних відносин і цінностей, які в предметній формі є результатами попередньої естетичної діяльності. Від умов життя, від системи виховання та освіти людини залежить рівень засвоєння нею цих відносин і цінностей, а також те, на який рівень діяльності вона буде орієнтована, наскільки творчо буде здійснювати цю діяльність.

В естетичній діяльності можна виокремити такі її різновиди:

- діяльність, пов'язана зі споживанням вже існуючих естетичних цінностей;

- діяльність, спрямована на розподілення, розповсюдження, обмін, зберігання естетичних відносин і цінностей;

- діяльність, результатом якої є створення нових цінностей.

Звичайно, така структуралізація естетичної діяльності умовна і відносна. Усі визначені її складові обумовлюють одна одну, залежать одна від одної, народжують одна одну. Водночас у різні часи, за різних соціальних умов, у різних культурних парадигмах одному з цих видів може надаватися перевага, а іншим — може відводитися підпорядкована роль.

При аналізі естетичної діяльності потрібно враховувати, що в ній присутні й органічно пов'язані між собою такі її різновиди, як продуктивна і репродуктивна діяльність. Репродуктивна діяльність — це діяльність, у якій передбачається отримання вже відомого результату вже відомими засобами (наприклад, копіювання картин, творів скульптури, традиційна інтерпретація театральних, оперних, балетних вистав, музичних творів і т. ін.). Продуктивна діяльність — творча діяльність, метою якої є розробка нових цілей, створення нових цінностей новими засобами або досягнення вже відомих цілей новими засобами. Природно, що кінцевою метою естетичної діяльності є розвиток творчих сил і здібностей людини й суспільства. Тому продуктивна діяльність відіграє вирішальну роль у системі естетичної діяльності.

Дослідження сутності естетичної діяльності дозволили визначити її головні відмінності від інших видів людської діяльності. Перш за все зазначають, що прагнення людей жити в тих відносинах і спиратися на ті цінності, які відповідають уявленням про красу і доконалість, існувало за давніх часів. Це давало людині можливість змінювати саму себе, свій внутрішній світ. Естетична діяльність завжди була розчинена в людській діяльності, а в подальшому при виокремленні та формуванні розмаїття видів діяльності — безпосередньо впліталася в кожен із цих видів. Таким чином, естетична діяльність була і залишається невід'ємною від будь-якого виду людської діяльності. Вона незмінно присутня в кожному з їх результатів. Але на відміну від результатів інших видів діяльності, які зазвичай мають утилітарне значення, результати естетичної діяльності утилітарності позбавлені. У зв'язку з цим вони набувають загальнолюдського значення, перетворюються з тимчасових у неминучі, що потрібні суспільству і людині в будь-які часи, у будь-яких соціальних умовах. Отже, результати естетичної діяльності морально не старіють.

Завдяки естетичній діяльності особистість розвиває в собі якості й здібності, які вільно реалізуються нею в усіх видах духовної і матеріальної діяльності, — чуттєве, образне мислення, емоційне ставлення до світу, переживання й співпереживання, естетичне споглядання, ви-переджене відображення дійсності, передбачення тощо.

Головними сферами естетичної діяльності є праця, суспільство, людина, природа і мистецтво.

Сьогодні беззаперечним є визначення продуктивної ролі праці в становленні та розвитку різних видів і форм людської діяльності. Саме в процесі роботи формується здатність і прагнення людини до довшеної форми діяльності та її результатів. Уже в первісному сус-пільстві, головною ознакою якого був синкретизм, людина намагалася, опановуючи сили природи й навчаючись у неї, впорядковувати свої відносини, своє середовище. Ці прагнення вона реалізовувала в праці та її результатах. У первісному суспільстві створювались крім суто утилітарних цінностей і такі, що поєднували утилітарне й неутилітар- не начала. Подальший розвиток праці стимулював створення таких утилітарних предметів і речей, що задовольняли б не тільки матеріаль-ні потреби, а й цінувались за досконалість форми, неповторність, ви-кликали почуття задоволення. Таким чином, естетична діяльність завжди виступала в синкретичній єдності з працею.

Розподіл праці, закріплення її видів за різними групами людей і ін-дивідами, формування способу виробництва, який характеризується подальшим розподілом праці на окремі операції, і поступове передання їх машинам змінили характер праці. Одним із наслідків цього процесу стало поступове виключення естетичних начал із процесів виробничої діяльності. Звичайно, репродуктивна праця позбавляє учасника вироб-ництва, особливо конвеєрного, можливості реалізації його творчого потенціалу, нівелює його індивідуальні, особистісні якості. У зв'язку з цим, а також з «наступом» технічного прогресу, з формуванням техно-кратичного мислення в середині XIX ст., а потім у XX ст. у суспільстві постала проблема естетизації виробництва. її вирішення вимагало вне-сення творчого естетичного начала у виробничий процес, стимулюван-ня його розвитку водночас зі зменшенням репродуктивної праці.

Одним із варіантів посилення естетичного начала в сучасному ви-робництві стало виникнення такого явища, як дизайн. Терміном «ди-зайн» визначаються види продуктивної діяльності, спрямовані на формування естетичних і функціональних якостей предметного сере-довища. Дизайн є художнім конструюванням. Як складова частина, він входить у загальний процес конструювання промислових виробів і має на меті реалізацію трьох принципів: корисність, краса, зручність. Ди-зайн «доводить», що

форма предмета повинна бути залежною від тієї функції, яку він виконує в людській практиці, від матеріалу, з якого він створений, від технології виробництва.

Поширення і поглиблення зв'язків естетичної діяльності й праці може бути визначено як одна з умов забезпечення творчого розвитку людини, реалізації її творчого потенціалу.

У системі «людина — праця» провідна роль належить людині. Саме від її внутрішнього світу, духовних якостей залежить і характер, і спрямованість праці. Але життя людини не обмежується працею, воно різноманітне, охоплює і внутрішні, і зовнішні форми прояву людської особистості. Удосконалення людини, яка водночас є і суб'єктом, і об'єктом естетичної діяльності, є кінцевим результатом цієї діяльності. Прагнення досягнути виразності людського образу, досконалості зовнішності людини та її внутрішнього світу присутнє на кожному етапі життя як окремої особистості, так і суспільства. Свідченням цього є і одяг, і прикрашення людського тіла, і вдосконалення «обличчя» тощо. Починаючи з первісного суспільства і до сьогодні людина багато робить для того, щоб її зовнішній вигляд відповідав тим ідеалам краси, тим уявленням про прекрасне, які панують у суспільстві та водночас відрізняють її як особистість. Вона постійно намагається через зовнішні прояви підкреслити свою неповторність, унікальність, свою досконалість. Водночас життя людини — це постійний процес змін її внутрішніх якостей: почуттів, смаків, ідеалів, поглядів, потреб і т. д. Ці зміни невід'ємні від естетичної діяльності, яка забезпечує як розвиток естетичних здібностей, так і їхню актуалізацію, а також їхнє вдосконалення. Тому головна мета естетичної діяльності — гармонізація та вдосконалення світу та її суб'єкта — людини, яка в даному випадку є також її об'єктом.

Естетична діяльність неможлива поза суспільством, оскільки вона є соціальною формою буття людини. Естетична діяльність по-роджена потребою соціального розвитку і здійснюється в суспільстві. Система суспільних відносин в усіх її формах і проявах зумовлює естетичну діяльність і регулює рівень її розвитку, її спрямованість та водночас сама виступає об'єктом естетичної діяльності. Дійсно, естетична діяльність здійснюється в певних соціальних умовах. Саме вони визначають панування її продуктивного або репродуктивного виду, рівень і міру можливостей окремого індивіда здійснювати її на рівні створення нових цінностей і відносин тощо. Разом із тим розвиток естетичної діяльності дозволяє впроваджувати в соціальне життя такі начала, які сприяють її гармонізації. Людяність і гуманність виступають змістом естетичної діяльності, яка стимулює їх утвердження й поширення в суспільстві. Актуалізація естетичних ідеалів у суспільстві, у суспільних відносинах, у житті соціальних груп і окремих індивідів завдяки естетичній діяльності найбільш яскраво виявляється в таких культурних феноменах, як ритуали, свята, обряди, ігри, змагання і т. д. У них фіксується естетичний досвід як результат естетичної діяльності минулих поколінь, закарбовуються визначальні естетичні цінності. Це формує необхідність їх засвоєння

завдяки продуктивній естетичній діяльності кожного члена суспільства і таким чином формування його естетичної культури.

Одним із результатів естетичної діяльності в соціальній сфері є етикет — усталена система норм поведінки і спілкування. Саме в етикеті втілені естетичні ідеали щодо стосунків між людьми, він регулює людські взаємини. Засвоєння правил етикету забезпечує формування естетичних орієнтирів як окремої людини, так і певної групи людей, суспільства взагалі.

Естетична діяльність невід’ємна від сфери природи, яка виступає як її об’єкт, так і водночас — ідеал краси, джерело естетичної насолоди. У природі зосереджено те, що має для людини естетичну цінність. Її розпредметнення становить головну спрямованість естетичної діяльності. Довгий час людина була розчинена в природі, вважала її своїм вчителем, у ній бачила зразки власного життя. Стосунки між людством і природою в той час можна охарактеризувати як гармонійні. Природа і людство існували в системі рівноваги порівняно довгий час. Природа надихала людину на створення таких естетичних цінностей, які гармонійно поєднувалися з природним світом і його красою. Поступово усвідомлення людиною своєї значущості, її власне звеличення зумовили відмову людини від засвоєння природних естетичних цінностей та зосередження уваги на їх перетворенні. Людина почала створювати сади і парки, вдосконалювати на власний розсуд природний ландшафт тощо. Відсторонення від природи призвело до відмови від природної краси як естетичного ідеалу. Естетичну діяльність почали пов’язувати з процесами або підпорядкування природи людині, або з перетворенням її, з володарюванням над її силами. Визнання самодостатності природи, її натуральної та ідеальної краси пов’язане з поверненням орієнтації естетичної діяльності на сприйняття природи як безперечної естетичної цінності.

Прагнення людства створити навколишній світ у відповідності до ідеалів краси обумовило виникнення мистецтва — феномену, який концентрує в собі неутилітарні начала, втілює ідеальну модель людського і природного життя. Змістом мистецтва є естетичний ідеал. Мистецтво засноване не тільки на естетичній діяльності, спрямованій на втілення цього ідеалу в художньому творі. Воно вимагає також здійснення естетичної діяльності, спрямованої на його розпредметнення, споживання. При цьому відбувається перехід художнього твору в естетичний світ його співтворця — глядача, слухача, виконавця та ін. Значущість мистецтва полягає в тому, що воно впливає на смаки, почуття, ідеали, погляди як його творця, так і споживача, стимулюючи спрямованість до естетичної діяльності продуктивного характеру.

В усіх сферах свого прояву естетична діяльність складається з таких різновидів:

- практична, яка втілюється в дизайні і спрямована на впровадження естетичних ідеалів у виробничий процес, в організацію побуту, у вдосконалення природного середовища тощо;
- художньо-практична, що виявляється в карнавалах, обрядах, ритуалах і т. д.;
- художня, спрямована на створення, споживання, збереження, розповсюдження, обмін творів мистецтва;
- виховна, метою якої є формування і розвиток естетичної культури особистості;
- теоретична, пов'язана з розробкою естетичних теорій, з розвитком естетичної думки.

Естетична діяльність цілісна, тому виокремлення її різновидів відносне та умовне, бо всі вони не можуть існувати один без одного, обумовлюють один одного, підпорядковані єдиній меті.

§ 5. Естетична і художня діяльність

Довгий час в естетиці естетична діяльність ототожнювалась із художньою. І донині проблема співвідношення цих видів людської діяльності залишається дискусійною. Поширена думка і про те, що ці види діяльності не пов'язані та не співвідносяться між собою. В естетиці існує й точка зору, згідно з якою естетична і художня діяльність органічно пов'язані між собою, обумовлюють одна одну. Однак між ними є відмінності. Вони впливають із того, що естетична діяльність — явище більш широкого порядку, аніж художня. Остання ви-ступає тільки одним із різновидів діяльності естетичної.

Народження естетичної діяльності збігається з народженням людства. Художня діяльність була виокремлена зі складу людської діяльності значно пізніше у зв'язку з активним процесом розподілу діяльності та ускладненням соціального життя і процесів праці. Перші кроки становлення художньої діяльності як самостійного виду пов'язують із давніми цивілізаціями.

Наочні (предметні) результати естетичної діяльності, внаслідок її розчиненості в усіх видах людської діяльності, присутні в будь-яких речах, відносинах, ситуаціях, які набуті людством або створені окремою людиною. Навпаки, результати художньої діяльності — твори мистецтва — існують самостійно. Творці мистецтва виокремлюються в суспільстві в професійну групу, яка пов'язує своє життя виключно зі створенням художніх творів. Мистецькі твори тиражуються, розповсюджуються і споживаються в суспільстві, функціонують за власними законами. Митці потребують спеціальних знань, від них вимагають певного фахового рівня, оволодіння необхідною технікою і технологією тощо.

Ураховуючи наведені обставини, можна стверджувати, що естетична діяльність є базою для художньої, а остання виступає концентратом першої, її найвищим втіленням, в якому закріплені, реалізовані досягнення естетичного досвіду й естетичні цінності[2].

Розмова про естетичну діяльність буде незакінченою, якщо не звернути увагу на такі її особливості, які обумовлені її залежністю від соціальних умов. По-перше, в естетичній діяльності можуть бути виокремлені історичні типи, кожний з яких відповідає певній культурно- історичній епосі. По-друге, відмінності історичних типів естетичної діяльності виявляються в їхній спрямованості, межах прояву, в естетичних потребах суспільства, орієнтації на перевагу продуктивного або репродуктивного її різновидів. По-третє, історичні типи естетичної діяльності — динамічні системи, пов'язані між собою, засновані на різних видах спадкоємності. Нарешті, внутрішні зміни естетичної діяльності відбивають характер змін соціально значущих цілей життя. Визначені характеристики естетичної діяльності притаманні й художній діяльності, більш того, проявляються в ній наочніше.

[1] Подібна структуризація естетичної свідомості є загальноприйнятною в сучасному вітчизняному естетичному знанні (див.: Естетика [Текст] / за заг. ред. Л. Т Левчук. - К. : Вища шк., 2006).

[2] Схожі, концептуально близькі думки щодо співвідношення естетичного й художнього є домінуючими в сучасному вітчизняному естетичному знанні (див., зокрема: Естетика [Текст] / за заг. ред. Л. Т Левчук. - К. : Вища шк., 2006).

Питання для самоконтролю

1. Сутність естетичної свідомості та її структура.
2. Художня діяльність у системі естетичної діяльності.
3. Характеристика основних компонентів естетичної свідомості.
4. Характеристика видів естетичної діяльності.

5. Сутність естетичної діяльності та її особливості.